

УДК 656.8(09)

Н. В. Галич

ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНІ ОЩАДНІ КАСИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На основі джерельних матеріалів та сучасних досліджень у статті розглядається процес становлення мережі поштово-телеграфних ощадних кас в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Висвітлюються особливості їх діяльності, аналізується законодавча база, на основі фактичних матеріалів визначаються досягнення і недоліки в роботі поштово-телеграфних ощадних кас.

Ключові слова: мережа поштового зв'язку, поштовий зв'язок, поштовий обмін, підприємства поштового зв'язку, поштово-телеграфні ощадні каси.

На основании изученных архивных материалов и современных исследований в статье анализируется процесс формирования сети почтово-телеграфных сберегательных касс в Украине в конце ХІХ – начале ХХ века. Автор характеризует особенности их деятельности, анализирует законодательную базу, на основании фактических материалов показывает достижения и проблемы работы почтово-телеграфных сберегательных касс.

Ключевые слова: сеть почтовой связи, почтовая связь, почтовый обмен, предприятия почтовой связи, почтово-телеграфные сберегательные кассы.

The article regard process of making the network of the post-telegraph savings- banks in Ukraine at the end of the ХІХ-th – the beginning of the ХХ- th century on the basis of source materials and modern investigations. The article lights the peculiarities of their activity, analysis the legislative basis and on the basis of real materials regards the achievements and lacks in the work of the post-telegraph savings- banks.

Key words: network of postal communications, post communication, enterprises of postal communications, post-telegraph savings- banks.

Постановка проблеми. У ХІХ ст., в період утвердження капіталістичних відносин і розвитку економіки, роль поштових установ значно зростає. Пошта сприяє розвитку торгівельних відносин, дає можливість відносно недорого пересилати зразки товарів, слідкувати за змінами на ринку і пристосовуватись до них – отже, розвиток пошти являється вимогою економічного розвитку. Тільки

завдяки появі пошти стало можливим налагодити регулярні відносини між різними частинами величезної території Російської імперії. І хоча кількість поштових установ була явно недостатньою для такої країни, їх доступність і відкритість простому населенню вирішено було використати у фінансовій сфері. Держава взяла на себе місію накопичення вільних коштів, насамперед від населення. Вагому роль у цьому процесі відіграли поштово-телеграфні ощадні каси.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема розвитку поштового зв'язку і, зокрема, поштово-телеграфних ощадних кас, у сучасній історіографії малодосліджена і розглядається в загальному контексті. Це стосується праць, які присвячені проблемам економічного розвитку та реформ в Україні XIX століття. Вагомим вітчизняним дослідженням історії української пошти є праця В. Бізіної [1], яка розкрила основні етапи становлення і розвитку поштового зв'язку в Україні. На увагу заслуговує праця І.Озерова [3], яка містить порівняльний аналіз розвитку пошти в Росії з станом поштової справи у європейських країнах та США. Проте питання створення і діяльності поштово-телеграфних ощадних кас як одного з аспектів діяльності поштових установ не були ними розглянуті. Саме цю прогалину намагається заповнити автор статті. Джерельною базою дослідження стали матеріали періодичної преси: «Поштово-телеграфного журналу» та «Поштово-телеграфного вісника».

Мета статті: на основі джерельних матеріалів проаналізувати процес створення, особливості діяльності, проблеми і досягнення в роботі поштово-телеграфних ощадних кас, їх роль і місце у поштовій та фінансовій галузях країни.

Виклад основного матеріалу. У Росії середини XIX століття функцію акумуляції народних коштів почали виконувати ощадні каси Державного банку. Ідея їх створення відноситься до 1841 р., коли на підставі Статуту у Москві і Санкт-Петербурзі були створені перші ощадні каси. У період з 1846 по 1860 рр. було створено 45 кас, до 1882 р. їх кількість зросла ще на 90 [5, с.908]. Залишок вкладів станом на 1862 р. становив 8,5 млн. рублів, а у 1882 р. ця сума зросла до 12 млн. рублів [2, с.908].

Для країни з величезною територією та багатомільйонним населенням така кількість ощадних кас і сума вкладів була мізерною і, цілком зрозуміло, не могла виконати функцію зростання добробуту народу та накопичення багатства у державі. З цілого ряду причин такої незначної поширеності та популярності ощадних кас можна назвати їх незначну кількість, що особливо стосується сільської місцевості, та недостатню поінформованість населення. З метою розширення мережі ощадних кас законом від 21 лютого 1884 р. було дозволено створювати каси при губернських та повітових казначействах, у передмістях столиці та важливих торгівельно-промислових пунктах, а також ознайомлювати населення з правилами прийому вкладів.

До 1860 р. ощадні каси підпорядковувались Опікунській Раді, а спеціальним указом від 9-10 червня 1860 р. передавались у відання Міністерства Фінансів. У 1882 році створена при

Міністерстві Фінансів Комісія, яка вивчала питання про вдосконалення роботи ощадних кас Державного банку, висловила ідею залучити до прийому ощадних вкладів поштові установи як такі, що найбільш поширені і популярні серед населення [2, с.909]. Підґрунтям цієї ідеї стало вивчення досвіду країн Західної Європи, де поштові установи вже мали багаторічний досвід накопичення коштів. Найзручнішою для Росії виявилась бельгійська система поштових ощадних кас, де вони є не самостійними установами, а посередниками між вкладниками та ощадними касами Державного банку. Для підтвердження внесених вкладів у таких касах використовується наклеєна у спеціально відкриті вкладником книжку ощадна марка на відповідну суму. Такий спосіб відмітки вкладів був одночасно простим і зрозумілим кожному та давав можливість вести облік та контроль коштів.

На початку 1889 р. проект Міністерства Внутрішніх Справ, Фінансів та Державного контролю про створення поштово-ощадних кас було внесено Міністром Фінансів на затвердження Державній Раді. Згідно проекту Міністерства Внутрішніх Справ, створювались різні види поштово-ощадних кас, але перевага надавалася тим, які виступали посередниками між населенням і ощадними касами Державного банку. Поштово-ощадним касами, які самостійно обслуговували видачу вкладів населенню, відводилась другорядна роль. Державна Рада навпаки рекомендувала надати перевагу касах другого типу, оскільки вони давали можливість вкладнику отримати гроші без значних затрат часу. На підставі цього проекту 26 червня 1889 р. було прийнято Положення про поштово-телеграфні ощадні каси.

Порядок їх роботи визначався Інструкцією, згідно з якою поштово-телеграфні ощадні каси ставали посередниками між вкладниками і ощадними касами Державного банку. Вклади на суму до 10 рублів відмічались поштово-ощадними касами самостійно спеціальною наклейкою на відповідну суму ощадних марок; вклади більше 10 рублів разом з книжками відсилались для прийому в каси Державного банку [2, с.930]. Відкриття кас, здійснювані ними операції, правила, які визначають порядок і умови прийому та видачі вкладів, а також звітності, встановлювались Міністерством Внутрішніх Справ і Фінансів, а в окремих випадках – Державним Контролером. Таким чином, Інструкція значно обмежувала самостійність поштово-телеграфних ощадних кас, що, однак, пояснювалось новизною справи і відсутністю кваліфікованих кадрів. Крім того, поштово-телеграфні ощадні каси призначались в першу чергу для обслуговування сільського населення, яке не володіло значними сумами вільних коштів.

Не дивлячись на значні обмеження і новизну, поштово-телеграфні ощадні каси швидко завоювали популярність і сприяли популяризації ощадних вкладів серед широких верств населення. У 1890 р. на території України було створено 242 поштово-телеграфні ощадні каси, а в 1893 р. – 414 [5, с.911].

Рівень поширеності поштово-телеграфних ощадних кас до загальної кількості поштово-телеграфних і поштових установ становив (%):

	1892	1893
Київська губернія	53	78
Одеса	55	90
Полтавська губернія	48	90

Таблиця 1

Округ	Число відкритих кас				Сума вкладів, безпосередньо поштово-телеграфними ощадними касами, на протязі року							
					прийнятих (в рублях)				виданих (в рублях)			
	1890	1891	1892	1893	1890	1891	1892	1893	1890	1891	1892	1893
Київський	66	67	67	101	103,470	671,107	831,724	974,642	5,720	180,922	263,729	357,946
Одеський	64	68	70	117	130,523	470,836	572,285	833,016	16,685	183,651	319,618	376,282
Одеська поштова контора	1	1	1	1	141,410	563,324	770,742	1,003,2006	6,757	32,367	48,562	44,082
Полтавськ	59	59	62	116	100,872	415,823	469,140	549,860	13,438	120,103	165,444	177,309
Харківськ	52	55	56	79	173,598	728,191	1,034,730	1,202,551	16,845	118,319	229,046	224,287

Стрімке зростання кількості вкладників та збільшення частки на кожного з них річного вкладу з 53,7 руб. у 1890 р. до 88,5 руб. у 1892 р., тобто більше ніж на 64%, показують, що поштово-телеграфні ощадні каси дуже швидко завоювали довіру населення [12, с.939]. Про зростання довіри

Таблиця 2

Рік	Прийнято вкладів		Видано вкладів	
	Поштово-телеграфними касами	Касами Державного банку	Поштово-телеграфними касами	Касами Державного банку
1890	2.747.621	18.107	364.587	151.413
1891	12.161.358	143.806	2.302.785	1.957.578
1892	17.894.828	294.720	4.996.595	4.933.793

Безумовно, це був величезний успіх нової справи, але, виходячи із незначної самостійності поштово-телеграфних ощадних кас, лише 8% коштів від загальної суми вкладів потрапляли безпосередньо до поштової служби. Крім того, порядок, згідно з яким вклади більше 10 рублів відмічались в книжках лише в касах Державного банку (про що вкладнику видавалась розписка), а потім знову повертались до поштово-телеграфних ощадних кас, значно ускладнював роботу. Та й вкладнику доводилось ходити до кас двічі: спочатку для внесення грошей, потім – щоб отримати книжку.

З метою підвищення ефективності роботи поштово-телеграфних ощадних кас було вирішено з 1 червня 1894 р. суму вкладу, що відмічається марками, збільшити до 50 рублів. Дане нововведення відразу принесло позитивний результат: сума вкладів в другій половині 1894 р. зросла в 3,5 рази порівняно з відповідним періодом 1893 р. У

Харківська губернія 66 83

Сума вкладів, прийнятих від населення, складала: у 1890 р. – 649 873 рублів, у 1893 р. – 4 563 275 рублів [2, с.925]. Такі результати діяльності поштово-телеграфних ощадних кас можна вважати надзвичайно успішними, особливо якщо врахувати той факт, що правила прийому і видачі вкладів у перші 10 років були незручними для населення.

Слід зазначити, що основна маса накопичених коштів - $\frac{3}{4}$ загальної суми - отримана від вкладів на суму до 10 рублів, а значні суми вносились рідко – 1-2 рази на рік [2, с.940]. Зведені дані по окремих губерніях подано у таблиці 1.

до поштово-телеграфних ощадних кас свідчить той факт, що кількість прийнятих і виданих ними вкладів перевищила аналогічні показники кас Державного банку. Порівняльні дані містяться у таблиці 2.

1893 р. дана сума становила 951 361 рублів, у 1894 р. – 3 226 288 рублів [5, с.912]. Зростання позитивної тенденції закріпила Інструкція від 1 січня 1896 р., згідно з якою сума вкладу, який відмічався поштово-телеграфною ощадною касою самостійною наклейкою, складала 100 рублів.

Що стосується видачі коштів, то з 1 вересня 1899 р. сума була збільшена з 10 до 25 рублів з однієї ощадної книжки. Гроші видавались безпосередньо у поштово-телеграфній ощадній касі за вимогою вкладника. З цією метою із загальної суми вкладів, які надходили, у касі залишалося до 100 рублів. Нововведення сприяло популяризації поштово-телеграфних ощадних кас, і вже в другій половині 1900 р. окремим касами Києва, Катеринослава, Одеси, Харкова, Сміли (Київської губернії) було надано право видавати вклади на суму до 100 рублів [2, с.915].

У 1902 р. ощадна каса при Одеській центральній поштової конторі отримала виключне право видавати до 200 рублів по одній ощадній книжці [2, с. 915].

З 1 липня 1898 р. поштово-телеграфні ощадні каси, розташовані на території України, почали приймати вклади від юридичних осіб. Граничний розмір вкладів становив 3000 рублів, а відсотки на суму до 1000 рублів нараховувались в розмірі 3,6 %, від 1000 до 3000 рублів – 2,4 %. Виключення з цього правила становили вклади церкви і монастирів, на які на суму більше 1000 рублів нараховувався 1 % [5, с.919].

1 січня 1902 р. вийшов Наказ поштово-телеграфним ощадним касам, який об'єднав і систематизував роботу кас, дозволивши вкладникам переводити кошти в інші ощадні каси. Цього ж року встановлювався прийом додаткових вкладів по ощадних книжках, виданих в іншій касі. Нарешті, з 1 липня 1908 р. до кола діяльності поштово-телеграфних ощадних кас була введена нова операція – страхування доходів і капіталів.

Слід зазначити, що на роботу поштово-телеграфних ощадних кас відчутний вплив мав політичний фактор. Так, у 1904 р. внаслідок російсько-японської війни та її негативних економічних наслідків сума нових вкладів значно зменшилась і перевищила показник 1903 р. лише на 1 660 000 рублів, у той час як щорічно ця цифра складала від 7 до 14 млн. рублів. 1905 р. характеризується значним вилученням заощаджень із кас. Лише за один рік було погашено 357 945 ощадних книжок. Тільки до 1909 р. була відновлена нормальна робота поштово-телеграфних ощадних кас [5, с.921].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, протягом другої половини XIX століття поштова служба розширює та урізноманітнює кількість послуг. Одним із нових видів послуг стають поштово-телеграфні ощадні каси, які виконують функцію акумуляції коштів населення. Перші поштово-телеграфні ощадні каси

були створені у 1889 р., а вже на початку XX століття їх кількість зросла до 4 тисяч. Протягом останнього десятиріччя XIX століття в роботу кас було впроваджено ряд нововведень, зокрема збільшено суму вкладів, які приймалися від населення та видавались по одній ощадній книжці, почали прийматися вклади від юридичних осіб, було запроваджено страхування доходів та капіталів. В результаті вищезазначених нововведень поштово-телеграфні ощадні каси завоювали величезну популярність населення. За відносно короткий період часу вони змогли охопити величезну кількість вкладників, акумулювавши при цьому значні кошти. До речі, накопичені кошти спочатку вкладались у 5 % банківські білети, які випускались і для викупних операцій; використовувались на видачу кредитів, в тому числі земельних, будівництво залізниць [5, с.921].

Отже, поштово-телеграфні ощадні каси сприяли розвитку поштової та банківської системи, а кошти, накопичені ними, вкладались у розвиток транспорту, зв'язку та інші важливі державні проекти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бизина В. Г. Из истории украинской почты / Валентина Бизина. – К., 2002. – 95 с.
2. Жарков С. Почтово-телеграфные сберегательные кассы в России / С. Жарков // Почтово-телеграфный журнал. – 1893. – сентябрь. – С. 928 – 940.
3. Озеров И. Почта в России и за границей / Иван Озеров. – С.-Петербург, 1903. – 30 с.
4. Соколов Н. И. Краткий очерк почтового управления в России / Н. И. Соколов // Почтово-телеграфный журнал. – 1893. – апрель. – С. 417 – 430.
5. Яворский Н. Д. Почтово-телеграфные сберегательные кассы в России / Н. Д. Яворский // Почтово-телеграфный журнал. – 1912. – декабрь. – С. 907 – 921.